
Понад сто років у столиці України зберігається визначна глаголична пам'ятка всеслов'янського значення, що за місцем перебування дістала назву Київські листки (КЛ) або Київські глаголичні листки.

У свій час старослов'янський уривок подарував Київській духовній академії її вихованець начальник Російської духовної місії в Єрусалимі архімандрит Антонін (Андрій Іванович Капустін, 1817—1894). Під написом — «Въ Библиотеку Кіевской Духовной Академіи» — Антонін зазначив місто й дату дарування — «Герусалимъ .2 Маія 1872 г.» Пам'яткою Антонін дуже дорожив. Дбаючи, щоб не загубилася жодна її складова частина, він внизу на зворотному боці заднього форзаца застеріг: «Въ сей книжкѣ семь пергаменныхъ листиковъ».

Здається, першу колекцію рукописів бібліотеці Київської духовної академії Антонін підніс у зв'язку з п'ятдесятилітнім ювілеєм закладу в 1869 р. Серед них були 21 грецький і 22 слов'янських манускрипти, два давніх пергаменних аркуші грузинською мовою, частина абіссінської книги, 13 окремих листків із 13 грецьких книжок [44, 51].

Понад сто років у столиці України зберігається визначна глаголична пам'ятка всеслов'янського значення, що за місцем перебування дістала назву Київські листки (КЛ) або Київські глаголичні листки.

У свій час старослов'янський уривок подарував Київській духовній академії її вихованець начальник Російської духовної місії в Єрусалимі архімандрит Антонін (Андрій Іванович Капустін, 1817—1894). Під написом — «Въ Библиотеку Кіевской Духовной Академіи» — Антонін зазначив місто й дату дарування — «Герусалимъ .2 Маія 1872 г.» Пам'яткою Антонін дуже дорожив. Дбаючи, щоб не загубилася жодна її складова частина, він внизу на зворотному боці заднього форзаца застеріг: «Въ сей книжкѣ семь пергаменныхъ листиковъ».

Здається, першу колекцію рукописів бібліотеці Київської духовної академії Антонін підніс у зв'язку з п'ятдесятилітнім ювілеєм закладу в 1869 р. Серед них були 21 грецький і 22 слов'янських манускрипти, два давніх пергаменних аркуші грузинською мовою, частина абіссінської книги, 13 окремих листків із 13 грецьких книжок [44, 51].

Такої великої кількості пам'яток, що поступили одночасно від Антоніна, не засвідчує жоден документ упродовж усіх наступних років аж до кінця життя дарувальника (1894 р., Єрусалим).

У 1870—1871 рр. Антонін надіслав бібліотеці духовної академії кілька окремих аркушів пам'яток письменства. У звіті цього навчального закладу за період 15.VII 1871 р.—15.VIII 1872 р.¹ серед дарівників ім'я Антоніна відсутнє.

У другій половині листопада 1872 р. при Київській духовній академії розгорнуло свою діяльність Церковно-археологічне товариство, а при її бібліотеці почав функціонувати Церковно-археологічний музей. Антоніна обрано почесним членом зазначеного товариства. До щойно створеного музею Антонін вніс 28 предметів, але серед них не відзначають жодного рукопису [43, 132]. Не названо ім'я Антоніна й серед осіб, що пожертвували музеєві грамоти й книги [46, 58].

Не виявлено КЛ і в каталозі «Книга, данная из правления Киевской духовной академии для записывания книг, поступающих в академическую библиотеку с 1871 года» (зберігається в філії № 1 Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, Поділ). Але в ньому під датою 19.III 1871 р. зареєстровано: «75. Рукописи на двух склеенных на папирусах [!] (ветхие); 76. Палимпсесты на 5 пергаменных листках» (с. 3), та дарителя їх Антоніна в запису немає. 30.I 1875 р. в каталог занесено книги „Religiosae Kijowensis cryptae sive kijovia subterranea 1675 anno” і „Die Aufhellungen der neueren Gottesgelehrten in christlichen Glaubenslehre. I. Band” з приміткою «от архимандрита Антонина, начальника Русск. д. миссии» (с. 27 зв.).

Існує припущення, що Капустін надіслав КЛ не

¹ Центральный историчный архив УРСР у м. Києві, ф. 711, оп. 3, од. зб. 966, с. 443—444.

Такої великої кількості пам'яток, що поступили одночасно від Антоніна, не засвідчує жоден документ упродовж усіх наступних років аж до кінця життя дарувальника (1894 р., Єрусалим).

У 1870—1871 рр. Антонін надіслав бібліотеці духовної академії кілька окремих аркушів пам'яток письменства. У звіті цього навчального закладу за період 15.VII 1871 р.—15.VIII 1872 р.¹ серед дарівників ім'я Антоніна відсутнє.

У другій половині листопада 1872 р. при Київській духовній академії розгорнуло свою діяльність Церковно-археологічне товариство, а при її бібліотеці почав функціонувати Церковно-археологічний музей. Антоніна обрано почесним членом зазначеного товариства. До щойно створеного музею Антонін вніс 28 предметів, але серед них не відзначають жодного рукопису [43, 132]. Не названо ім'я Антоніна й серед осіб, що пожертвували музеєві грамоти й книги [46, 58].

Не виявлено КЛ і в каталозі «Книга, данная из правления Киевской духовной академии для записывания книг, поступающих в академическую библиотеку с 1871 года» (зберігається в філії № 1 Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, Поділ). Але в ньому під датою 19.III 1871 р. зареєстровано: «75. Рукописи на двух склеенных на папирусах [!] (ветхие); 76. Палимпсесты на 5 пергаменных листках» (с. 3), та дарителя їх Антоніна в запису немає. 30.I 1875 р. в каталог занесено книги „Religiosae Kijowensis cryptae sive kijovia subterranea 1675 anno” і „Die Aufhellungen der neueren Gottesgelehrten in christlichen Glaubenslehre. I. Band” з приміткою «от архимандрита Антонина, начальника Русск. д. миссии» (с. 27 зв.).

Існує припущення, що Капустін надіслав КЛ не

¹ Центральный историчный архив УРСР у м. Києві, ф. 711, оп. 3, од. зб. 966, с. 443—444.

прямо до бібліотеки, а ректорові академії Філаретові, з яким він перебував у дружніх стосунках і тривалий час листувався [95, 55, 59]. Збереглися документальні свідчення про те, що Антонін пересилав до Києва рукописи та інші коштовні речі не поштою, а через гідних довіри людей. Професор академії Я. Олесницький, що повернувся з Палестини в кінці грудня 1874 р., писав: «В бытность мою в Иерусалиме почетный член Киевской духовной академии, начальник русской духовной миссии архимандрит Антонин передал мне для доставления в Совет академии жертвуемую им коллекцию древних монет... поименованных подробно в прилагаемом при сем списке, подписанном самим жертвователем... Кроме того, о. Антонин вручил мне для доставления в Совет три книги: 1) Сборник душеполезных слов на греческом языке, без заглавного листа, принадлежащий XVI и XVII веку; 2) Religiose Kijoviensis... 1675 anno; 3) Die Aufhellungen...» На полі рукопису праворуч олівцем обведено повідомлення про другу й третю книги і написано: «Только сии принесены о. ректором в Совет, прочее передано им в Музей непосредственно»². Учений секретар Церковно-археологічного товариства М. І. Петров свого часу також відзначив, що величезна кількість пожертвувань Антоніна адресована була на ім'я ректора Філарета і через його посередництво поступила в Археологічний музей, причому пожертвування супроводжувалися пояснювальними записками [53, 56—67].

У виявлених нами документах Київської духовної академії КЛ уперше засвідчує «Список книг, рукописей и вещей 1) выделенных из библиотеки в Церковно-археологический музей и 2) принадлежащих ему», очевидно, складений бібліотекарем академії К. Думит-

---

² Центральний історичний архів УРСР у м. Києві, ф. 711, оп. 3, од. зб. № 1123, с. 31.

прямо до бібліотеки, а ректорові академії Філаретові, з яким він перебував у дружніх стосунках і тривалий час листувався [95, 55, 59]. Збереглися документальні свідчення про те, що Антонін пересилав до Києва рукописи та інші коштовні речі не поштою, а через гідних довіри людей. Професор академії Я. Олесницький, що повернувся з Палестини в кінці грудня 1874 р., писав: «В бытность мою в Иерусалиме почетный член Киевской духовной академии, начальник русской духовной миссии архимандрит Антонин передал мне для доставления в Совет академии жертвуемую им коллекцию древних монет... поименованных подробно в прилагаемом при сем списке, подписанном самим жертвователем... Кроме того, о. Антонин вручил мне для доставления в Совет три книги: 1) Сборник душеполезных слов на греческом языке, без заглавного листа, принадлежащий XVI и XVII веку; 2) Religiose Kijoviensis... 1675 anno; 3) Die Aufhellungen...» На полі рукопису праворуч олівцем обведено повідомлення про другу й третю книги і написано: «Только сии принесены о. ректором в Совет, прочее передано им в Музей непосредственно»². Учений секретар Церковно-археологічного товариства М. І. Петров свого часу також відзначив, що величезна кількість пожертвувань Антоніна адресована була на ім'я ректора Філарета і через його посередництво поступила в Археологічний музей, причому пожертвування супроводжувалися пояснювальними записками [53, 56—67].

У виявлених нами документах Київської духовної академії КЛ уперше засвідчує «Список книг, рукописей и вещей 1) выделенных из библиотеки в Церковно-археологический музей и 2) принадлежащих ему», очевидно, складений бібліотекарем академії К. Думит-

---

² Центральний історичний архів УРСР у м. Києві, ф. 711, оп. 3, од. зб. № 1123, с. 31.

рашковим десь у кінці 1872 — в 1873 р. (передані книги датовані найпізніше 1872 р.). В списку зареєстровано 40 передаваних у музей різномовних манускриптів. У рубриці: «от кого получены и в каком виде» скрізь значиться: «от архимандрита Антонина» (крім пам'ятки з порядковим № 21, при якій пізніше написано: «от Ф. Боцяновского»). Під № 39 у цьому реєстрі читаємо: «Рукопись глаголическая на пергаменте с первыми листами бумажными, 8 (вказівка на формат.— В. Н.), в сафьян. перепл.»³. Зміст рукопису не розкривається (на відміну від багатьох інших зареєстрованих текстів), через те що тоді він ще не був відомий широкому колу викладачів та працівників академії.

Впадає в око факт, що в зазначеному реєстрі рукописів КЛ — передостанні. Це, мабуть, указує на те, що в цей час пам'ятка знаходилася серед найновіших надходжень у бібліотеку від Антоніна, пожертвування якого стали основою рукописних фондів музею. Майже кожна пам'ятка була вміщена в окремій вітрині музею за номером, під яким вона зареєстрована в списку передачі манускриптів.

У першому опису пам'яток музею, зробленому М. І. Петровим за тематичними групами, КЛ бібліографічно опрацьовано в розділі «Церковна археологія, літургіка і каноніка» під № 328 й зазначено при цьому — «вітрина 39»:

«Глаголичний рукопис, у 8-ку, на пергамені, не раніше XI ст., на 7-ми листках, що поступив до академічної бібліотеки від архимандрита Антоніна. Він містить у собі молитви, які читаються в час меси для західних слов'ян. Про нього повідомив в рефераті на III Археологічному з'їзді І. І. Срезневський і має намір видати його в «Известиях Академии наук» [51, 348—349].

³ Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР, ф. 160, од. зб. № 2850, с. 30.

рашковим десь у кінці 1872 — в 1873 р. (передані книги датовані найпізніше 1872 р.). В списку зареєстровано 40 передаваних у музей різномовних манускриптів. У рубриці: «от кого получены и в каком виде» скрізь значиться: «от архимандрита Антонина» (крім пам'ятки з порядковим № 21, при якій пізніше написано: «от Ф. Боцяновского»). Під № 39 у цьому реєстрі читаємо: «Рукопись глаголическая на пергаменте с первыми листами бумажными, 8 (вказівка на формат.— В. Н.), в сафьян. перепл.»³. Зміст рукопису не розкривається (на відміну від багатьох інших зареєстрованих текстів), через те що тоді він ще не був відомий широкому колу викладачів та працівників академії.

Впадає в око факт, що в зазначеному реєстрі рукописів КЛ — передостанні. Це, мабуть, указує на те, що в цей час пам'ятка знаходилася серед найновіших надходжень у бібліотеку від Антоніна, пожертвування якого стали основою рукописних фондів музею. Майже кожна пам'ятка була вміщена в окремій вітрині музею за номером, під яким вона зареєстрована в списку передачі манускриптів.

У першому опису пам'яток музею, зробленому М. І. Петровим за тематичними групами, КЛ бібліографічно опрацьовано в розділі «Церковна археологія, літургіка і каноніка» під № 328 й зазначено при цьому — «вітрина 39»:

«Глаголичний рукопис, у 8-ку, на пергамені, не раніше XI ст., на 7-ми листках, що поступив до академічної бібліотеки від архимандрита Антоніна. Він містить у собі молитви, які читаються в час меси для західних слов'ян. Про нього повідомив в рефераті на III Археологічному з'їзді І. І. Срезневський і має намір видати його в «Известиях Академии наук» [51, 348—349].

³ Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР, ф. 160, од. зб. № 2850, с. 30.

Донедавна висловлювалися тільки більш-менш обгрунтовані здогади про те, коли КЛ стали власністю Антоніна. М. В. Геппенер, зокрема, припускав, що Капустін знайшов пам'ятку 1870 р. в монастирі св. Катерини на горі Сінай (після ювілейного для академії 1869 р. й незадовго до пожертвування її Антоніном у 1872 р.) [95, 46—53]. Б. Л. Фонкич у щоденнику Антоніна (Капустіна) знайшов дуже важливі факти з історії КЛ. В запису від 14 листопада 1870 р. Антонін засвідчив: «...усилие разобрать письмо принадлежащих мне 7-ми пергаментных глаголических листков... сидел над глаголицей до полночи. Научился-таки читать ее» [79, 82], а в запису від 20 листопада 1870 р. занотував: «[переплетчик] принес книги, в числе их и глаголический отрывок, над которым я просидел опять немалое время... Еще раз занятие глаголицей. Так и кажется, что это кирилица на готический лад» [79, 82). Антонін дбав про свою бібліотеку, і будь-який цінний рукопис, котрий потребував реставрації, негайно віддавав у руки палітурника. У зв'язку з цим Б. Л. Фонкич робить висновок: «... коли глаголичні листки виявились оправленними лиш у кінці 1870 р., можна впевнено сказати, що вони були недавнім (розрядка автора.— В. Н.) надбанням Антоніна» [79, 83]. Таким чином, Антонін не мовчав про листки, як твердили деякі дослідники КЛ [95, 43].

Академік Й. Хамм припускає, що КЛ потрапили до Антоніна в 1863 р. під час його повернення на батьківщину при перебуванні в Празі або Відні [94, 122]. Але тоді виникає питання, чому Антонін такий оригінальний рукопис не подарував Київській духовній академії в 1869 р. разом із великою кількістю інших пам'яток [пор. 95, 47], а зробив це аж через дев'ять років після його придбання, чому він не згадує КЛ у щоденнику (куди ретельно й систематично занотовував навіть найдрібніші події з життя, побуту) раніше кінця 1870 р. Протягом семи років власник пергаментних

Донедавна висловлювалися тільки більш-менш обгрунтовані здогади про те, коли КЛ стали власністю Антоніна. М. В. Геппенер, зокрема, припускав, що Капустін знайшов пам'ятку 1870 р. в монастирі св. Катерини на горі Сінай (після ювілейного для академії 1869 р. й незадовго до пожертвування її Антоніном у 1872 р.) [95, 46—53]. Б. Л. Фонкич у щоденнику Антоніна (Капустіна) знайшов дуже важливі факти з історії КЛ. В запису від 14 листопада 1870 р. Антонін засвідчив: «...усилие разобрать письмо принадлежащих мне 7-ми пергаментных глаголических листков... сидел над глаголицей до полночи. Научился-таки читать ее» [79, 82], а в запису від 20 листопада 1870 р. занотував: «[переплетчик] принес книги, в числе их и глаголический отрывок, над которым я просидел опять немалое время... Еще раз занятие глаголицей. Так и кажется, что это кирилица на готический лад» [79, 82). Антонін дбав про свою бібліотеку, і будь-який цінний рукопис, котрий потребував реставрації, негайно віддавав у руки палітурника. У зв'язку з цим Б. Л. Фонкич робить висновок: «... коли глаголичні листки виявились оправленними лиш у кінці 1870 р., можна впевнено сказати, що вони були недавнім (розрядка автора.— В. Н.) надбанням Антоніна» [79, 83]. Таким чином, Антонін не мовчав про листки, як твердили деякі дослідники КЛ [95, 43].

Академік Й. Хамм припускає, що КЛ потрапили до Антоніна в 1863 р. під час його повернення на батьківщину при перебуванні в Празі або Відні [94, 122]. Але тоді виникає питання, чому Антонін такий оригінальний рукопис не подарував Київській духовній академії в 1869 р. разом із великою кількістю інших пам'яток [пор. 95, 47], а зробив це аж через дев'ять років після його придбання, чому він не згадує КЛ у щоденнику (куди ретельно й систематично занотовував навіть найдрібніші події з життя, побуту) раніше кінця 1870 р. Протягом семи років власник пергаментних

листоків мусив зацікавитися змістом пам'ятки й зробити в щоденнику запис про працю над нею (як зазначалося вище, Антонін сам признався, що змушений був вивчати глаголицю, аби прочитати листки).

Найбільш імовірно, що глаголичні листки стали надбанням Антоніна під час перебування його на Сінаї в монастирі св. Катерини (від 3 серпня до 18 вересня 1870 р.), де він здійснив величезну й дуже цінну роботу — уклав систематичний опис (у двох примірниках) грецьких пам'яток (1310 одиниць), виявив 38 слов'янських текстів [1, 347—354]. В щоденнику Антонін говорить про пергаменні листки не як про подаровані, а придбані («принадлежащие мне...»).

Можливість нелегального придбання ним КЛ виключається [95, 44—46]. Антонін згадує епізод, коли при генеральній нумерації манускриптів, незадовго до від'їзду його з монастиря, на місці не виявилось однієї книги, раніше внесеної до каталога: «Не приховаю, що при цьому неприємному випадку на обличчі о. скевофілака (охоронця речей.— В. Н.) виражався не самий тільки подив... щоб не сказати прямо — підозра. Підозра ж могла відноситися лише до мене одного як іноплеменника, жадібного, як усі такого роду гості обителі, до всякого історичного мотлоху» [1, 343]. Щоб відвести від себе необгрунтовану підозру, Антонін на другий день навмисне залишив незамкненою свою келію й виставив на сонце власну валізу з речами, ніби для просушування [1, 343—344].

За словами Антоніна, в приміщенні, де він працював, після каталогізації була така картина: «В синодику Панагії книг, звичайно, вже не було, але підлога вся ще вкрита була обривками аркушів, цілими листами, зошитами і навіть цілими книгами... до того з'їденими сирістю, червою та мишами, а частково й вогнем, що ми не наважилися вносити їх у каталог» [1, 355]. Очевидно, у винагороду за працю монастир

листоків мусив зацікавитися змістом пам'ятки й зробити в щоденнику запис про працю над нею (як зазначалося вище, Антонін сам признався, що змушений був вивчати глаголицю, аби прочитати листки).

Найбільш імовірно, що глаголичні листки стали надбанням Антоніна під час перебування його на Сінаї в монастирі св. Катерини (від 3 серпня до 18 вересня 1870 р.), де він здійснив величезну й дуже цінну роботу — уклав систематичний опис (у двох примірниках) грецьких пам'яток (1310 одиниць), виявив 38 слов'янських текстів [1, 347—354]. В щоденнику Антонін говорить про пергаменні листки не як про подаровані, а придбані («принадлежащие мне...»).

Можливість нелегального придбання ним КЛ виключається [95, 44—46]. Антонін згадує епізод, коли при генеральній нумерації манускриптів, незадовго до від'їзду його з монастиря, на місці не виявилось однієї книги, раніше внесеної до каталога: «Не приховаю, що при цьому неприємному випадку на обличчі о. скевофілака (охоронця речей.— В. Н.) виражався не самий тільки подив... щоб не сказати прямо — підозра. Підозра ж могла відноситися лише до мене одного як іноплеменника, жадібного, як усі такого роду гості обителі, до всякого історичного мотлоху» [1, 343]. Щоб відвести від себе необгрунтовану підозру, Антонін на другий день навмисне залишив незамкненою свою келію й виставив на сонце власну валізу з речами, ніби для просушування [1, 343—344].

За словами Антоніна, в приміщенні, де він працював, після каталогізації була така картина: «В синодику Панагії книг, звичайно, вже не було, але підлога вся ще вкрита була обривками аркушів, цілими листами, зошитами і навіть цілими книгами... до того з'їденими сирістю, червою та мишами, а частково й вогнем, що ми не наважилися вносити їх у каталог» [1, 355]. Очевидно, у винагороду за працю монастир

ЗМІСТ

НАЙДАВНІША ПАМ'ЯТКА
СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ

3

ДОДАТКИ

КИРИЛИЧНА ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ
КИЇВСЬКИХ ГЛАГОЛИЧНИХ ЛИСТКІВ
ТА ЛАТИНСЬКИЙ ВІДПОВІДНИК
СЛОВ'ЯНСЬКОГО ТЕКСТУ
ІЗ ПАДУАНСЬКОГО КОДЕКСУ

103

СЛОВОПОКАЖЧИК
ДО КИРИЛИЧНОЇ ТРАНСЛІТЕРАЦІЇ
КИЇВСЬКИХ ГЛАГОЛИЧНИХ
ЛИСТКІВ

129

ЗМІСТ

НАЙДАВНІША ПАМ'ЯТКА
СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ

3

ДОДАТКИ

КИРИЛИЧНА ТРАНСЛІТЕРАЦІЯ
КИЇВСЬКИХ ГЛАГОЛИЧНИХ ЛИСТКІВ
ТА ЛАТИНСЬКИЙ ВІДПОВІДНИК
СЛОВ'ЯНСЬКОГО ТЕКСТУ
ІЗ ПАДУАНСЬКОГО КОДЕКСУ

103

СЛОВОПОКАЖЧИК
ДО КИРИЛИЧНОЇ ТРАНСЛІТЕРАЦІЇ
КИЇВСЬКИХ ГЛАГОЛИЧНИХ
ЛИСТКІВ

129